

DIELEMANS IN MAASTRICHT

Josephus woont met zijn gezin tijdens zijn laatste actieve jaren in militaire dienst, dat is vanaf ca. 1843, in eerste instantie op de Maagdendries 1384 (oud nummer, thans nr. 56) in het Boschstraatkwartier. Opvallend is het grote aantal verhuizingen nadien en zelfs na een korte bewoning gaat het gezin naar een volgend adres. De inboedel zal wel niet veel voorgesteld hebben als telkens verhuisd werd.

Uit de volkstelling van 1849, als stamvader Dielemans zich hier definitief heeft moeten vestigen, weten we iets meer over de omgeving van het Boschstraatkwartier. Niet alleen over de bewoners, hun geloof en hun beroepen maar ook de huizen waarin zij woonden werden beschreven. In de huizen van de Boschstraatbuurt woonden in twee/derde van de huizen twee gezinnen of meer. Het volgende vereenvoudigd staatje geeft een indruk van de bewoning in een paar straten:

	Huizen	Huis- gezinnen	Gemid- deld
Maagdendries	12	37	3,1
Boschstraat	24	41	1,7
Uitbelderstraat	10	15	1,5

Uit die volkstelling weten we dat op het adres waar Josephus en zijn gezin zijn gaan wonen nog zes andere mensen verblijven: de gepensioneerde Lambertus Vos (46) met zijn vrouw, vervolgens Pieter Vos, schoenmakergezel (20) en nog een broer (22), de dagloner Meijer (30) en nog een Jacobus Meijer. Heeft hij deze woning genomen omdat op de zelfde straat de kazerne van de Dragonders was gelegen en hij zodoende kort bij huis was?

De jaren 1845-1849 worden algemeen gekenmerkt als “zwarte jaren” in de sociaaleconomische geschiedenis van Nederland in de 19^e eeuw. In Maastricht deed het zich nog meer voelen dan elders. Een opeenhoping van rampen had vooral de allerarmsten de bestaansmogelijkheden tot een onaanvaardbaar minimum gereduceerd. Mislukte aardappeloogsten, een muizenplaag had in 1846 de tarweoogst tot twee/derde en de roggeoogst tot de helft teruggebracht. De strenge winter van 1847-48 bracht onder de door voedselgebrek geteisterde bevolking een ernstige griep epidemie en in 1848 gevolgd door een zware cholera-epidemie in Nederland. De situatie van de paupers, ook in Maastricht, was in 1848 in een diep dal terecht gekomen.

Ongeveer de helft van de bevolking was op liefdadigheid aangewezen. De meeste armen van de stad woonden in de Stokstraatbuurt en de Boschstraatbuurt. De St. Antoniusstraat, Raamstraat en Grachtstraat was al een daglonerbuurt vóór de opkomst van de grootindustrie. In 1835 bestond zij voor 60% uit dagloners.¹

HUISVESTING

Binnen de omwalling barstte de stad uit haar voegen. Achter de herenhuizen met diepe tuinen kwam een tweede en soms een derde huis te staan. Buiten de ommuring van de stad bouwen was verboden omdat uit militair oogpunt een ruim schootsveld moest blijven bestaan. Speculanten en huisjesmelkers beleefden gouden tijden.

1. A.F.J. Maenen, *Petrus Regout 1801-1878*, p.52.

Overheidstoezicht ontbrak volkomen. Midden in de buurten met smalle steegjes lagen de gemeentelijke vuilnisbelten. Slecht functionerende beerputten en open beerkuilen maakten er het leven ondraaglijk. Waterleiding was een onbekende luxe en het vloeibaar vuil werd door open goten geloosd.

In het hart van de wijk zijn de huizen dicht opeengestapeld en alle open ruimten zijn opgevuld. Zelfs een eeuw later, eind jaren 1950, is dit nog steeds hetzelfde overvolle en sombere beeld. In veertig procent van de panden was een rommelige vermenging van wonen en werken. Deze hele en halve bedrijfjes – stallen en magazijnen, bakkerijen en smederijen – zorgen voor stankoverlast en lawaai. De overdaad aan cafés en bierhuizen leidt tot een wat broeierige sfeer.²

De directeur van de papierfabriek Lhoëst zei dat de arbeider een beter onderdak in zijn fabriek had dan thuis. De woon- en hygiënische omstandigheden waren allerbelabberdst, er waren onvoldoende privaten en behoeftes werden op straat gedaan. Vooral straten met blinde muren genoten daarbij de voorkeur. Het verdwenen “Christusstraatje” had als bijnaam *Sjiete-strüötsje*.³ Om een einde te maken aan de onhygiënische toestanden werd de “inrigting van secreten en secreetputten” verplicht. In elke woning of elke achtertuin moest een “huiske” aangelegd worden. Pas in 1881 voerde de gemeente een tonnenstelsel in voor de afvoer van fecaliën. Er was

Plattegrond van het Boschstraatkwartier in 1880 na de aanleg van het Bassin en het Willemskanaal. De steegjes met de typische namen zijn omkaderd. Geheel beneden op de boek het pand Kleine Gracht 22.

★ = woonadressen Dielemans.

2 Thijs van Vugt, *Het Boschstraatkwartier-Oost circa 1900: wonen en werken onder de rook van Sphinx*. Bijdrage aan het Sphinxsymposium te Maastricht op 12-10-2006, p.6.

3 Al in 1729 was een bepaling van kracht dat elk huis van een beerput voorzien moest worden. Zelfs in 1892 werd het Christusstraatje nog gebruikt om *vuil wegens gebrek aan secreten op straat te werpen*. Het Christusstraatje is verdwenen en lag ongeveer waar de huidige Pompenstraat is. De oude Pompenstraat is verdwenen en lag op het huidige Lakenweversplein.

Sint Matthiaskerk ca. 1850. Let op de treden bij de ingang. Als de Maas buiten zijn oevers trad stroomde het water toch nog soms de kerk in.

een heuse “Verordening op de reinheid der straten en goten”, maar velen hielden zich daar niet aan. Elke woensdag en zaterdag liep “nen deender” met een bel schreeuwend door de straten: **Straotkeere!** Bewoners die hun stoep niet goed veegden, riskeerden een boete.

HET BOSCHSTRAATKWARTIER

De parochie van Sint-Matthijs is door de eeuwen heen altijd de grootste en kleurrijkste parochie van de stad geweest. Het was een parochie waarin een doorsnee van de bevolking leefde en werkte: patriciërs aan de Markt en Boschstraat, eenvoudiger volk in de straten daaromheen. Aan het einde van 17^e eeuw waren de meeste huizen van de Boschstraat al van steen. Rondom de kerk en bij de Boschpoort stonden een aantal eenvoudige armenhuisjes.

Bij de Boschstraat hoorde ook de Sint-Catharinakapel.⁴ Toen die in 1860 gesloopt werd voor de aanleg van de Breulingstraat, was er de eerste mechanische broodbakkerij van Maastricht in gevestigd, de latere Mabro. Beeldbepalend is ook de oude Refugie (wijkplaats) van een vrouwenabdij uit het gelijknamige in België gelegen plaatsje. In 1851 werd Pie Regout Sr. eigenaar die het pand eerst splitste in drie woningen voor zijn zonen. Na hun vertrek (de kinderen van de buurt maakten veel te veel herrie voor de deur, ondanks een groot hek dat er geplaatst was) maakte hij er 12 woningen voor hogere beambten van. Hij verkocht het pand in 1876 aan de uit Duitsland verdreven zusters van het Arme Kindje Jezus. Sedert 1981 bekend als huis van het Leger des Heils.

Ook het garnizoen vormde een groeiende bevolkingsgroep. Het bracht leven en vertier, schiep werkgelegenheid door de noodzakelijke leveranties en voortdurende werkzaamheden aan de vestingwerken en hun uitrusting. Op de Boschstraat lag het wapen infanterie, in de Raamstraat was een cavaleriekazerne gesitueerd tussen het Acht-en-tachtig-taliënstraatje⁵ en het Koekschroefstraatje (tussen Kleine Gracht en Varkensmarkt). Op de Boschstraat waar nu ongeveer het Eiffelgebouw van de Sphinx ligt, was ooit het Penitentenklooster gelegen. Hierin lagen de

⁴ Bij de herinrichting van de St. Matthiaskerk voor de katholieke eredienst werd aanvankelijk gebruik gemaakt van een door Binignat (Maastricht) voor de St.Catharinakapel gebouwd orgeltje; dit werd in 1808 vervangen door de door hem gebouwde “nieuwen orgel van een genoegzaam getal registers”.

⁵ Acht-en-tachtig taliën schijnt een maat geweest te zijn van de lakenwevers die hier in deze buurt gevestigd waren. Een talie is ongeveer 4 cm. Het straatje werd zo genoemd omdat het zo smal was. Het straatje lag tussen de Varkensmarkt en de Raamstraat.

“Limburgse Jagers”. In de Capucijnengang, achter de synagoge, was weer infanterie ondergebracht. In het Lindenkruis lag cavalerie, het onderdeel waar stamvader Dielemans toebehoorde. De cavalerie oefende op de St. Pietersberg.

WOONADRESSEN

Bij het lezen van de omstandigheden waaronder stamvader Dielemans uit het leger vertrok is het niet verwonderlijk om alle adressen waar hij en zijn nakomelingen gewoond hebben in de buurt van een kazerne te vinden:

	<u>Nummer</u>	<u>Omnummering</u>
1843 Maagdendries	1384	
? Maagdendries	1268	56
? Grachtstraat	783	
? Bogaardenstraat	1432	8
	(Op 1420, nu 38, was een kazerne)	
? Grachtstraat	185	
1866? Capucijnenstraat	1559	
1866? Capucijnenstraat	1555	
1867 Grachtstraat	818	6

In dit laatste huis sterven Allegonda van Hilst op 30 juli 1867 en ook stamvader Dielemans kort daarna op 29 december 1867.

ARMENVOORZIENINGEN

De grondwet van 1814 legde de behartiging van het armenwezen in handen van de staat: armbestuur en opvoeding van arme kinderen werd aanbevolen in de aanhoudende zorg van de regering. In 1854 kwam de eerste wettelijke regeling inzake het armbestuur tot stand. Deze wet liet de armenzorg op de eerste plaats over aan de kerkelijke en particuliere instellingen van weldadigheid. Pas als de genoemde instellingen geen steun verleenden, mocht het burgerlijk armbestuur hiertoe overgaan.

De overheidsbemoeiing had dus een zuiver aanvullend karakter; men was van mening, dat de armenzorg speciaal een taak der kerken was.

In 1851 kreeg Nederland een nieuwe Gemeentewet. Het gemeentebestuur was onder meer verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde en de veiligheid, de gezondheid van mens en dier, het onderhoud van straten en waterlopen, de drinkwatervoorziening, het voorzien in goede woonomstandigheden, het aanbieden van lager onderwijs, het bevorderen van werkgelegenheid en de armoedebestrijding. Leest men de historie van Maastricht, dan lijkt het wel alsof al die bestuurstaken niet voor het gemeentebestuur van de stad golden.

*Broodbon door het Burgerlijk
Armbestuur uitgegeven ca. 1850.*

Een onderzoek naar de naam Dielemans in de lijsten van Burgerlijk Armbestuur, Sint Vincentius en parochie Sint Matthias waarin de verschillende comités de namen van bedeeden bij hielden, heeft niets opgeleverd. (Hierbij moet uiteraard wel bij aangetekend worden dat in de 150 jaren die inmiddels verlopen zijn, veel materiaal niet meer in de archieven bewaard is gebleven). De enkele vermeldingen in andere documenten noemen stamvader Dielemans steeds dat hij dagloner of herbergier was. Heeft hij daar continu iets voor zijn gezin mee kunnen verdienen? Het ontbreken van zijn naam in de registers van de diverse instellingen voor ondersteuning van de armen lijkt dat te bevestigen.

PROSTITUTIE

Een onderwerp waar we niet omheen kunnen, zijn de beoefenaren van het oudste beroep ter wereld. En wel omdat een deel van het aanbod zich voordeed in de buurt waar de kinderen Dielemans opgroeiden. In een stad waar armoede heerste en een groot garnizoen militairen aanwezig was had daardoor ook haar bordelen. In de Franse tijd werd weliswaar al tegen straatprostituees opgetreden maar de autoriteiten gedoogden twee bordelen in de stad, ondanks klachten van bezoekers dat ze er beroofd werden van geld en horloges. Vaak trof men de huizen van plezier aan naast of kortbij een kazerne. In Maastricht had bordeelhouder Lefebvre zijn “zaak” naast het kantoor annex woning van de “Directeur des droits réunis” in de Grachtstraat! ⁶ De zelfde straat die we ook op het lijstje met

⁶ Noot in *In dienst voor Napoleons droom*, p.566. RAL FA inv.nr. 863, brief van Maire Coenegracht. Lefebvre heeft zich niets aangetrokken van de gedwongen verhuizing.

Kinderbegrafenis. In 1849 werd van gemeentewege besloten: “De gekiste lijken van kinderen beneden den ouderdom van 7 jaren mogen evenwel gedragen voor het lijf of onder den arm door een manspersoon, gekleed met rouwmantel en nedergeslagen hoed”.

woonadressen van de stamvader tegenkomen. Hier uit blijkt nog eens de verschillen in bewoners in deze straten.

Midden 19^e eeuw beklagde Regout zich bij de burgemeester dat ... *zijn werklieden verleid werden het geld dat tot onderhoud van hunselven ... moet verstrekken aldan op een strafbare wijze te verteeren en maar al te dikwerf fortuin en gezondheid ten offer te brengen*. Hij doelde daarmee op de prostitutie die onder andere in het

Boschstraatkwartier welig tierde. De commissaris van politie stelde de burgemeester gerust dat ... *de werklieden des Hr. Regout weinig in de publieke huizen worden gevonden*. Hij vermeldt wel dat zij overmatig veel sterke drank gebruiken!

GEZONDHEID ⁷

Uit de weinige gegevens die we van stamvader Dielemans weten kunnen wij ook met betrekking tot dit onderwerp geen rooskleurige beschrijving geven. Volksgezondheid was in de eerste helft der 19^e eeuw een nog vrijwel onbekend begrip. De deplorabele toestand van straten, riolering en woonomgeving was er de oorzaak van dat de gezondheid van het grootste deel der bevolking erbarmelijk was. De weerstand van de arbeidende bevolking tegen ziekten was gering. De voeding was van slechte kwaliteit en te gering van kwantiteit.

Cholera kwam in Maastricht voor in de jaren 1848-'49, 1866 en 1892-1894 parallel aan cholera-golven in die jaren elders in het land. De ziekte kwam het meest voor in de Raam-, Gracht-, St. Antonius-, Christus- en Boschstraat. Er waren ook een tiental militairen uit de Drieskazerne getroffen.⁸

In het Boschstraatkwartier haalde men water uit het Bassin, oorzaak van de besmetting. Het stadsbestuur echter schreef de omvang van de epidemie toe aan de onregelmatige levenswijze van de lagere klasse.⁹ Van gemeentewege werd nauwelijks iets ondernomen. Bij de cholera-epidemie van 1866 liet de gemeente wel nog driemaal per week teer in de straten verbranden. Naar het oordeel van deskundigen zou cholera het gevolg zijn van kwade

dampen in de lucht.

OVERLIJDEN VAN KINDEREN

Het kon niet uitblijven dat ook het gezin van stamvader Dielemans met deze ziekte geconfronteerd zou worden. Dochtertje Cornelia [1557] die in 1846 in Maastricht geboren wordt, overlijdt 3 jaar oud in de zomer van 1849 ten gevolge van de cholera. Er moet nu een *Memorie van aangifte van de nalatenschap van Cornelia Dielemans* gemaakt worden.¹⁰ Vader Josephus verklaart dan dat hij *berbergier is en woont op de Maagdendries 1384 en handelt voor zĳch zĳelven, voor zĳjne echtgenootte en voor bun minderjarige kinderen, Maria Elizabeth; Gerard; Herman & Pieter. Hunne dochter en zuster Cornelia Dielemans heeft geen roerende noch onroerende goederen achter gelaten*. Er volgt dan de handtekening van J.H. Dielemans.

Zes maanden later moet hij opnieuw een soortgelijke verklaring opstellen, de anderhalf jaar oude Pieter [1558] is overleden. De ambtenaar die dit document opmaakt begaat een grove fout. In de tekst schrijft hij dat de overleden Pieter, dus niet vader Josephus Hubertus, de verklaring ondertekent! Uit deze documenten mogen wij opmaken dat hij de woonkamer van zijn huis, net als zo velen toen in Maastricht, heeft ingericht als café. Zou hij er veel mee verdiend hebben?

In 1866 waren 611 personen aangetast door de cholera waarvan er 298 overleden. Het merendeel der slachtoffers woonde in een achttal straten, vrijwel allemaal gelegen in de Boschstraatbuurt. Opmerkelijk daarbij was dat de St. Antoniusstraat waar de Groete Bouw gelegen was, procentueel het

⁷ P. Ubachs, 2000 jaar Maastricht.

⁸ Ch. van der Noordaa in Spronck Jaarboek 2011, p. 148.

⁹ Encyclopedie Maastricht. p. 122.

¹⁰ Bij wet van 27-12-1817 moest door de belastingdienst een *Memorie van Successie* van de nalatenschap van iedere overleden gemaakt worden. Een dergelijke akte was verplicht, ook voor jong gestorven kinderen.

minste aantal slachtoffers telde. En ook bij deze nieuwe golf van cholera wordt het gezin weer getroffen. Allereerst is het hun 26-jarige in Leiden geboren dochter Maria die komt te overlijden. Precies een jaar later de vrouw van stamvader Dielemans, Allegonda van Hilst, 56 jaar oud.

Tegen een beroepskwaal als de “pottemennekeskrenkde”, (waarschijnlijk silicose) onder de arbeiders in de glas- en aardewerk-fabrieken was geen kruid gewassen. Ook mazelen, roodvonk en longontsteking waren toen vaak dodelijk. Een Maastrichts gezegde uit die tijd spreekt voor zich zelf: *Num diech e pottemenneke, daan hōbsters twee*. (met andere woorden dan kun je/moet je twee keer trouwen). Als Josephus ook komt te overlijden is hij 62 jaar oud. De vermelding in de administratie bij Regout dat hij een borstkwaal heeft zou kunnen duiden op de pottemennekesziekte. Dat hij het toch zolang heeft volgehouden zou misschien verklaard kunnen worden dat hij vanaf zijn jeugd en later in militaire dienst gezonde lucht en beweging gehad heeft.

WATER

Sinds de Middeleeuwen konden de inwoners hun water bij pompen halen. Op de Boschstraat stond voor de bewoners van de omgeving een stadswaterpomp. In 1864 werd die door de gemeente verwijderd en moesten de bewoners naar de Markt of het Bassin lopen om water te krijgen. Petrus Regout vroeg nu toestemming aan de gemeente om waterleidingen naar de St. Antoniusstraat en met name naar de “Groete Bouw”, te mogen leggen.¹¹ De kwaliteit van het water was in alle steden zo slecht dat men liever bier dronk. In de 18^e eeuw was

het gebruik van koffie in zwang gekomen. Maar de bier brouwers hadden hun gelagkamers waar overal een halve liter bier 5 cent kostte.

Maar het bleef behelpen. In het midden van de 19^e eeuw verschenen de eerste moderne waterleidingen in de fabrieken. Er was veel water nodig voor de stoommachines en de productie. Pas in 1888 perste een particulier bedrijf het eerste water door leidingen in Maastricht.

ZIEKENZORG

Tot aan de Eerste Wereldoorlog bleef de kindersterfte hoog. Tien procent van de pasgeboren kinderen stierf in de eerste maand. Zo ook zoals gemeld, twee kinderen van stamvader Josephus Dielemans die in Maastricht geboren worden. Drie andere kinderen worden nog geen drie jaar! Het is inderdaad heel opmerkelijk dat zijn eerste kinderen die niet in Maastricht geboren zijn en toch ook maar drie of vier jaar oud zijn als ze naar Maastricht verhuizen, wel in leven blijven. Het kan niet anders verklaard worden dan dat de ongezonde omgeving van invloed is geweest op de jongste kinderen van stamvader Dielemans.

Kindersterfte was soms voor arme gezinnen een uitkomst: het begrafenisfonds keerde 25 gulden uit per begrafenis! De voornaamste oorzaken waren verkeerde voeding met aardappelen en pap, onvoldoende verzorging, slechte huisvesting en zware arbeid voor de zwangere vrouw.¹² Wij hebben geen gegevens kunnen vinden of de vrouw van Josephus naast haar huishouden ook is gaan werken.

¹¹ J.F.E. Regout red., *Sphinx 125 - Céramique 100*, p.113.

¹² Encyclopedie Maastricht p. 280.

Geboorteakte van Hermannus Dielemans in Den Haag.
Josephus geeft het kind zelf aan.

Inscrijving in het geboorteregister van de St. Mattheusparochie
van Maria Magdalena [1561] in 1853.

CAFÉS

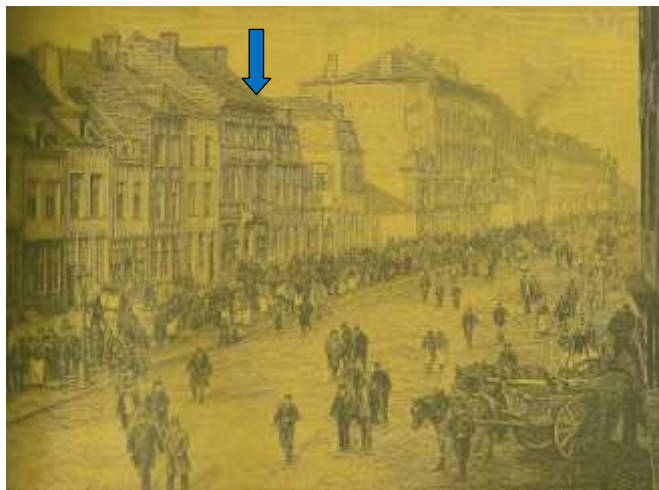
Al op een der eerste documenten die wij van stamvader Dielemans als burger van de stad tegenkomen noemt hij zich herbergier op de Maagdendries. Was dat ook werkelijk zo? De brouwerijen kochten arbeiderswoningen op en verhuurden ze onder voorwaarde dat er drank verkocht werd. De kamer aan de straatkant werd dan omgebouwd tot mini- café. Of de drank werd door het raam verkocht. Vooral in de Stokstraat- en de Boschstraat waren veel van dit soort kroegjes. Had Josephus ook zo'n café? In 1842 werd het pils uitgevonden, het eerste houdbare bier dat industrieel gebrouwen kon worden. De "herbergen" waren al om vijf of zes uur 's ochtends open, voordat de stroom arbeiders naar de *'t groot febrik* van Regout trok. Dan kon Lerang zich tenminste moed indrinken en nam Merie alvast een sjöpke.

Als de dienst er op zat, zagen de kroegen zwart van de *pottemennekes*. Vooral de glasblazers en slijpers die de hele dag voor het vuur stonden moesten veel drinken. Zou ook de zoon van de stamvader, Hermanus Dielemans [1556] die ook glasslijper was, zijn dagelijkse portie met zijn collega's genuttigd hebben? We weten het niet, gezien de omstandigheden in die tijden niet geheel onmogelijk.

Op de toog stonden de dröpkes klaar en als de klanten hun *kejzjem* (= quinzaine, het tweeweekelijkse loon) hadden, kwamen ze 's zaterdags afrekenen. Het interieur was schamel. Niet te vergelijken met die zoals wij die heden ten dage kennen. Wiebelende tafeltjes en bijeengeraapte stoelen in een rokerige krappe kamer met zand op de vloer. Aan de muren een bijeengeraapt zootje van afgedankte schilderijtjes en spreuken.

Stamgasten in één van de cafés in de Boschstraat omstreeks 1910. Het zou zo maar het café van Dielemans op Boschstraat 30 kunnen zijn. Ouderen onder ons zouden in de vrouw links naast de potkachel de figuur van Maria Hubertina, zus van Ampa, kunnen herkennen.

De Boschstraat omstreeks 1875 bij het uitgaan van Regouts fabrieken. In die jaren werkten er 1.400 mensen. Let op pijl: Boschstraat 30.

48

Een tekening uit 1866 van het “hoofdkantoor” van de fabrieken van Regout. Rechts ligt het “Maison Haute”. De winkels waren door Petrus Regout in eerste opzet bedoeld als “boutiques économiques”. De woningen op de bovenverdiepingen waren bedoeld voor de “employees”. Links achter de binnenplaats was een schooltje in de St. Andriekapel voor kinderen van de arbeiders. In het midden de fabriekspoort. Dat is een restant van het oude Penitentenklooster dat eens op deze terreinen lag. De poort met dubbele zuilen maar zonder beelden is tegenwoordig nog steeds te herkennen.